

Мартин Канушев

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ОПИТ ВЪРХУ ПОНЯТИЕТО „ОПАСЕН РЕЦИДИВ“, ИЛИ КАК Е ВЪЗМОЖЕН ПАТОЛОГИЧНИЯТ ПРЕСТЪПНИК

Настоящата статия, следвайки изключителните методологически образци и прилагайки извънредните изследователски инструменти на Мишел Фуко към различни „емпирични“ реалности (конструирани в безкрайните взаимодействия на власт, истина и знание), представлява конкретен опит за социологическа реконструкция на идентичността на опасния рецидивист или на патологичния престъпник – един юридико-медицински субект, който притежава хибридна конституция; една криминална субективност, която представлява амалгама от рецидивизъм и психопатия, – така, както тя бива конструирана в българската наказателна практика. Следователно въпросната идентичност е съществено различна и принципно несводима до идентичността на невменяемия индивид, но също и до идентичността на нарушителя на закона; аналитичният проблем, който тук ме ръководи, е: как се изгражда властовата система от познавателни връзки между юридическото понятие за „рецидив“ и медицинското понятие за „патология“ чрез двуполусното посредничество на криминологичното понятие за „опасност“. Три са дискурсивните условия за възможност за изграждането на въпросната субективна конституция: от една страна, дифузно разпръснатите девиантни особености на характера-поведение на нарушителя на закона биват кондензирани, субординирани, генерализирани с помощта на психологическото понятие за „личност“. От друга страна, обемът на понятието „патология“ е максимално разширен, като то вече не покрива единствено и поради това не съвпада с референтното поле на болестта. Патология не означава само болестен процес със специфична етиология и типични причини за възникване; процес, преминал през прогресиращи фази на развитие и медицински диагностициран с окончателния статут на психично разстройство. Патология означава също и „неправилно“ структурирана личност, която публично се проявява чрез типични антисоциални особености на своя характер-поведение. Възникнала е групата на психо-

патичните субекти: под „психопатия“, твърдят авторите на един от най-авторитетните съвременни речници по психиатрия, трябва да се разбира „трайно разстройство на личността, което не е невротично или психотично и се характеризира преди всичко с импулсивно антисоциално поведение, при което подобен индивид обикновено не изпитва чувство за вина“ (Постел, 2000, с. 303). Възникнал е исторически различен патологичен субект, който, макар и да не е душевноболен в медицинския смисъл на термина – както обичат да се изразяват българските психиатри: „той не страда от психично разстройство в тесния смисъл на думата“, – има за своя фундаментална особеност определен тип поведенческа дезорганизация: не само неговите действия, мисли и желания, но и самата психична конституция на този субект е извънредно отклоняваща се от медицинската нормативност. „Психопатична личност е патологична личност, чиято собствена структура не е психотична или невротична, а се характеризира с нестабилност, импулсивност и голямо разнообразие на девиантните черти на характера и особено с антисоциалното поведение, което не се придружава със съзнание за вина“ (Постел, 2000, с. 303). Третата дискурсивна операция се извършва около или върху класическото юридическо понятие за „рецидив“. В институционално стигматизираната идентичност на рецидивиста се наслагват без остатък биография и престъпление, а както ще разберем по-късно – опасност и аномалия; и следователно криминалност и психопатия. Тук биомедицинското понятие „инстинкт“ е основният носител на проблема за аномалията или още двигателят, чрез който аномалната криминалност намира принципа на своето властово и познавателно координиране. Пред нас е опасният рецидивист или патологичният престъпник. В неговата социална фигура най-ясно се вижда как право и психиатрия, прилагането на наказателното правосъдие и излагането на психиатричната истина е невъзможно да функционират разделени.

Ще поставя аналитичния проблем чрез пресъздаване на кратка размяна на реплики, състояла се неотдавна в един български съд. Делото, което се гледа, е срещу мъж на средна възраст, обвинен за едно изнасилване и две блудства, извършени в рамките на по-малко от четири часа. Обвиняемият е рецидивист според нашето наказателно законодателство и затворническа практика; той има общо шест влезли в сила присъди за различни престъпления: кражби, блудства и изнасилвания. Въпросите задава председателят на състава:

„Опитвали ли сте да разсъждавате върху своето противозаконно и антисоциално поведение?“

- Мълчание.

„Как е възможно да сте само на 33 години и вече да имате толкова дълго криминално досие? И какъв е този неудържим импулс, който постоянно ви връхлита, за да извършвате едни и същи извратени престъпления? Вие трябва да положите сериозни усилия, за да анализирате себе си. Вие сте

единственият, който разполага с ключа към своите действия. Обяснете на съда и на съдебните заседатели в действителност що за човек сте.“

- Мълчание.

„Обяснете също така ще извършите ли отново такова отвратително престъпление и защо бихте го направили?“

- Мълчание.

След което съдията извиква възмутен: „Най-накрая няма ли да кажете поне нещо минимално в своя защита. Все пак трябва да се опитате по някакъв начин да оправдаете себе си.“

Подобен диалог между съдия и обвиняем или по-скоро подобен прекъснат монолог най-малкото днес не е изключение. Няма съмнение: той би могъл да бъде чул в наказателните съдилища на много късномодерни общества. Но видян и интерпретиран от различна перспектива, той би могъл единствено да предизвика въображението на социолога. Защо? Защото тук сме изправени пред една максимално рационална система, предназначена да установява престъпленията, да определя кой ги е извършил и да санкционира въпросните деяния, като прилага наказанията, предписани от закона. В конкретния случай ние разполагаме с факти, които са съдебно представени и доказани; с индивид, който публично е признат за тяхното извършване и който следователно приема за справедливо наказанието, което ще му бъде наложено. Подобна ситуация би трябвало да бъде най-ефикасната, едва ли не съвършената от гледна точка на съвременната юридическа рационалност и според логиката на съвременната наказателна практика. Въпреки това нерядко се случва по начин, че ситуацията блокира, че съдебният механизъм не може да предава, че настъпва своеобразен крах на властовата намеса. Защо? Защото обвиняемият е безмълвен. Безмълвен е относно какво? Относно фактите и намеренията си? Относно действителните обстоятелства, при които е извършил своите престъпления? Относно начина, по който те на практика са се случили? Относно непосредствената причина или конкретния повод за събитията? Въобще не. Обвиняемият избягва отговора на въпроса, който е от съдбоносно значение за всеки съвременен съд; отговора на изключително важния въпрос: „Що за човек си ти?“

Накратко наказателната машина не може да функционира ефикасно, без да получи конкретен отговор на въпроса „Кой си ти?“. Освен самопризнанието на обвиняемия, което има статут на законно доказателство и поради това не е конститутивен елемент на съдебния механизъм, е необходимо той да направи една своеобразна изповед, нещо като самопоказване, обяснение за себе си, разкриване и представяне на това какво в действителност представлява самият той. Абсолютно недостатъчно е въпросният субект чисто и просто да признае своята вина, като например обяви: „Аз съм авторът на посочените престъпления и това е всичко, което искам да кажа. Следователно, ако желаете, ти в ролята си на съдия можеш да ме осъдиш и накажеш.“ Много повече се очаква от него въпреки наличието на

самопризнание и на очевидни доказателства, установени от разследването. Съдебната институция не може да функционира ефикасно единствено чрез наказателния закон, чрез едно разкрито престъпление и чрез един отговорен субект. Тя се нуждае от един добавен, но основен материал; нуждае се от допълнителен дискурс, който да направи разпознаваема личността на престъпника. Магистратите и съдебните заседатели, а също прокурорите и адвокатите не могат да играят техните роли, ако не са снабдени с друг тип дискурс, който се осигурява от обвиняемия за самия него, или с дискурс, който той прави възможен за другите актьори с помощта на своите изповеди, спомени, откровения. Следователно, за да бъдеш осъден, трябва да кажеш поне малко за себе си, поне минимално да споделиш за това какво представляваш самият ти. Разбира се, ще е най-добре, ако разкажеш в детайли целия си живот, от самото си раждане до самото престъпление. „Може ли един човек, осъден на смърт или на доживотен затвор, да бъде личност, за която да се знае незначително?“ Това е невъзможно да се случи както на нивото на предварителното следствие, така и пред публиката в съдебната зала. Юридическата сцена и професионалните роли, които постоянно се играят на нея, не могат да функционират ефикасно без този присъединен, но основополагащ елемент; нито присъдата, нито осъждането, нито наказанието са възможни, без той да бъде осигурен по един или друг начин от страна на обвиняемия.

От друга страна, въпросната съдебна сцена вероятно не е нищо повече от съвременна илюстрация на правото на третия елемент, или на принципа на Рафаело Гарофало, който за първи път строго го е формулирал още в края на XIX в.: „Криминалното право познава единствено два елемента, престъплението и наказанието. Новата криминология признава три елемента: престъплението, престъпника и средството за репресия“ (Гарофало, 1885, с. 7). Няма съмнение, че еволюцията, не толкова на наказателното право, колкото на самата наказателна практика на съвременните общества, е детерминирана от постепенната поява в хода на късния XIX и през целия XX в. на въпросния трети елемент, на този допълнителен характер, на личността на престъпника. Първоначално блед и неясен фантом, използван най-вече за да може съдията успешно да модулира наложеното наказание към извършеното престъпление, този допълнителен характер с времето става все по-субстанциален, по-солиден, по-действителен. В резултат на въпросния социален процес вече ще имаме престъпление, което не е нищо друго освен една чезнеща сянка, прикрепена към престъпника; сянка, която, разбира се, трябва да бъде очертана пред публиката чрез очевидното за всички доказателство, но за да извади наяве единственото нещо, което е от принципно значение за съдията и обществото: криминалния субект. Защо? Защото ако дълго историческо време престъпникът е бил субект, на когото престъплението би могло да бъде приписано и който следователно ще трябва да бъде наказан, то днес престъплението има тенденция да бъде

не повече от събитие, което да сигнализира за съществуването на един опасен елемент – по-малко, повече или особено опасен – в социалното тяло. Процес, който може да бъде наречен „изчерпателна“ психиатризация на криминалната опасност: в нашето актуално настояще юридическото вменияване на вина за извършено престъпление винаги се допълва от понятието за опасност, конституирано в медицинската рационалност и разкривано с помощта на психологическата симптоматология. От друга страна, сега е налице нова и различна конституция на познавателната сфера на „патологичното“, която е максимално разширена и която покрива всякакви разнородни факти; в нея могат да присъстват не само болестни феномени, но и всевъзможни неморални актове, девиантни поведения, анормални състояния, криминални деяния. Следователно – като съвкупен и логичен резултат от взаимното преплитане на тези тенденции – патологичната природа на престъплението отсега нататък ще бъде от изключително значение; в престъплението трябва да виждаме показател за аномалии, а престъпниците при подобна архитектура на полето на „нормалното-и-патологичното“ ще бъдат съотнасяни към сферата на болестта. И така въпросите за „престъпното“ и за „анормалното“ поведение не просто се предполагат и означават един друг; те не просто са свързани по нов и исторически различен начин; в действителност те плътно са покрили открай докрай цялото пространство на упражняването на наказателната власт и на функционирането на психиатричното знание.

На този социален фон могат да бъдат открити редица престъпления, извършени от едни и същи субекти – „рецидивисти“ според действащото у нас наказателно законодателство и затворническа практика – през последните години в България. Ето няколко типични случая, предизвикали изключителен обществен резонанс и извънреден юридически дебат, които реално доведоха до промяна на легалните санкции за полови посегателства срещу личността.

На 31 декември 2000 г. в Шумен 49-годишен мъж отвлеча, изнасилва и удушава 6-годишно момиче. След изнасилването детето започнало да плаче от болки и го заплашило, че ще го издаде. Тогава мъжът се уплашил и удушил малкото момиче само с дясната си ръка. След което още същата вечер се опитал да зарови трупа, но не успял поради липса на време. При разпита далеч преди да направи пълни самопризнания той се държал изключително хладнокръвно, дори дръзко. Следствият оглед на трупа на детето установява, че след изнасилването и убийството то е било много внимателно облечено. При неговото задържане мъжът не оказал абсолютно никаква съпротива; съвсем спокойно и без видими признаци на притеснение разговарял с полицаите. Той е обвинен в умишлено убийство на малолетно лице, извършено с особена жестокост. Мъжът е рецидивист, вече е осъждан седем пъти, като последната ефективна присъда е в размер на осем месеца лишаване от свобода.

На 6 август 2005 г. в Хасково 30-годишен мъж изнасилва и убива 8-годишно момиче. Според официалните сведения на полицията „в съботния следобед мъжът примамил детето, което си играло в училищния двор. Той обещал на малката бонбони и играчки, след което я завел в жилището си и там я изнасилвал. Тя обаче оказала съпротива, затова мъжът запушил устата ѝ с ръка и стискал здраво, докато не я удушил. После се уплашил, напъхал трупа в чувал и го изхвърлил“. Убиецът е арестуван на втория ден след изчезването на детето; той е направил пълни самопризнания. Преди да извърши въпросните тежки престъпления, вече е осъждан два пъти за блудство и веднъж за изнасилване.

На 29 юли 2006 г. в Пазарджик е задържан „осъждан сериен изнасилвач“, докато се опитвал да се гаври и да удуши следващата си жертва – 29-годишна жена. В полицейския рапорт се казва, че „около 20 минути след полунощ жената се прибирала от работа. Докато вървяла по улицата, усетила, че някой я следи. След минута 39-годишният мъж внезапно се нахвърлил върху нея, стискал устата ѝ с едната ръка, а с другата започнал да я души“. Случайно минаващ полицаи забелязал рецидивиста, който обаче се опитал да избяга. Тогава представителят на общественения ред, след като дал два предупредителни изстрела, го прострелял в крака и го задържал. Мъжът вече е осъждан: два пъти за блудство и веднъж за изнасилване.

На 1 август 2006 г. във Видин полицията залавя „сериен изнасилвач, докато се гаврил с поредната си жертва“. 28-годишният мъж вече има влязла в сила присъда за извършителство на блудство. Според следствието са събрани показанията (и необходимите веществени доказателства) на пет жени, които той изнасилвал през периода от 2002 до 2006 г. Според информация на полицията са налице „неоровержими данни“, че мъжът е участвал и в други подобни нападения. Той е арестуван при опит да изнасили 17-годишно момиче. Разследването установява, че през 2002 г. е изнасилвал 19-годишно момиче, две години по-късно – 23-годишна жена, а през 2006 г. две жени, съответно на 52 и 60 години. През 1999 г. той е осъден за блудство на десет месеца условно с три години изпитателен срок. Според полицията „насилникът набелязвал жертвите си в централната градска част. Проследявал ги до тъмни участъци. Нападал ги в гръб, като запушвал устата и носа им с ръка, душел ги и ги заплашвал, че ще ги заколи или удуши. После блудствал с тях и ги насилвал“.

На 6 март 2006 г. в Перник 33-годишен мъж рецидивист изнасилва едно момиче и блудства с други две в рамките на четири часа. Според информация на полицията „въпросните инциденти са станали от 5.30 до 9.00 часа сутринта. Мъжът причаквал жертвите си на една тиха улица, а след това ги замъквал в дома си. Той блудствал с първото и второто момиче, а третото изнасилвал. Момичето е на 21 години и е пострадало изключително тежко. То вървяло по улицата около девет часа сутринта. Мъжът я причакал и насила я завел в апартамента си. Там рецидивистът се гаврил с нея.

По-късно момичето се оплакало в полицията, в резултат на което мъжът бил задържан“. Той е на 33 години; има шест влезли в сила присъди за кражби, блудства и изнасилвания; многократно е лежал в затвора. Според психиатрите, въпреки че „като цяло се държал изключително неадекватно, на моменти дори агресивно, обвиняемият реално съзнавал същността и значението на деянията си“. А според местното обществено мнение „той имал комплекс за малоценност. Затова често нападал и изнасилвал момичета. Обикновено не влизал в стълкновения с мъже, защото бил изключително страхлив. Мъжът страдал от мания за величие. Той обожавал другите да говорят за него, защото по този начин се чувствал известен“.

В резултат на огромния обществен резонанс и скандалния юридически дебат българският законодател реагира сравнително бързо. Той прецени, че единственото правилно средство за овладяването на подобен тип престъпления срещу деца, малолетни и непълнолетни е рязкото засилване на държавната репресия. Промените в *Наказателния кодекс* засегнаха всички легални санкции за полови престъпления срещу „невъзрастни“, като се премахна разликата дали жертвите са момчета или момичета. Лицата, които извършват хомосексуални действия с деца, отсега нататък ще бъдат лишавани от свобода от три до дванадесет години. Наказанието за блудство, което до този момент беше до пет години лишаване от свобода, стана от една до шест години; докато в особено тежки случаи – от пет до двадесет. А от две до осем години вече е легалната санкция за въвличането на малолетни в развратни действия. Квалифицираният състав за изнасилване на лице под 14 години бе определен на лишаване от свобода от десет до двадесет години. За повторното извършване на полово престъпление, особено срещу деца или малолетни, законните наказания са почти в двоен размер. Колкото до рецидивистите, вече осъждани с ефективни присъди два или повече пъти, за тях се предвиждат специалните състави за „опасен рецидив“. За извършването на всички възможни полови престъпления те допускат – нещо повече, имплицитно изискват – максимални санкции. А някои български законодатели и практикуващи юристи поискаха да бъде налагано и най-тежкото наказание – доживотен затвор без право на замяна. На съдебните психиатри остана изключително трудната задача да търсят отговора на въпроса: Какво представлява човекът, който въпреки извънредната наказателна репресия и вече излежаните осъдителни присъди за подобни престъпления продължава да извършва именно същите деяния?

Идеалната социална организация на наказателното право служи като изключителен пример за начина, по който би трябвало да функционира една специфична технологична тоталност на властта. Първо, днес имаме юридическа власт, която се опира на толкова стегната мрежа за контрол и наблюдение, че поне по принцип престъплението не може да се измъкне от нея. На второ място тази технология на властта свързва престъплението с неговото наказание по необходим и очевиден начин чрез определен брой

методи, най-важните сред които са публичността на съдебните разисквания и присъдата, принципът на вътрешното убеждение и достъпното за всички актьори всеобщо доказателство. Третата характерна черта на тази технология на властта се състои във факта, че трябва да се наказва точно толкова и само толкова, колкото е необходимо, за да не се повтаря престъплението, и нито секунда повече. „Наказанието се налага с цел: 1) да се поправи и превъзпита осъденият към спазване на законите и добрите нрави, 2) да се въздейства предупредително върху него и да му се отнеме възможността да върши други престъпления и 3) да се въздейства възпитателно и предупредително върху другите членове на обществото“ (НК, 2005: 28). Няма никакво съмнение, че да се наказва означава да се коригира, да се превъзпитава, да се обучава престъпният субект на социален живот. А колко точно да се наказва? Само толкова, колкото е необходимо за постигането на въпросната цел. Поради това всяко наказание има смисъл единствено ако има край: повече никакви смъртни присъди, легално разрешен е само доживотен затвор, макар и без право на замяна. Продължителността на „лишаването от свобода“ е условието за възможност на ефикасното функциониране на самото наказание, а времето – негов точен и педантичен изпълнител. Налице е строга наказателна икономия, ръководеща юридическата рационалност и насочваща съдебната практика. Следователно не би трябвало да има нерешими проблеми, поне в идеалния случай.

Да разгледаме принципа на вътрешното убеждение, който ръководи съдията в неговата всекидневна дейност и който представлява най-важният регулативен императив на наказателното правосъдие. Какво изисква той и как трябва да функционира? Най-напред този принцип постановява, че не може да се издава присъда, преди да сме достигнали до пълно и завършено убеждение; следователно, че не може да има каквато и да било пропорционалност между доказателството и присъдата. Присъдата трябва да се подчинява на закона за всичко или нищо; непълното доказателство не може да довежда до частично наказание. Решението за наказанието, колкото и леко или дори условно да е то, трябва да бъде взето едва когато е било установено пълното, цялостно и изчерпателно, т.е. абсолютното доказателство за виновността на обвиняемия. Това е първото значение: съдията ще може да произнесе своята присъда само след като е вътрешно убеден във виновността на въпросния субект, а не просто защото има известни подозрения или косвени улики.

На второ място смисълът на този принцип е следният: не можем да придаваме легитимна сила единствено на доказателствата, дефинирани и квалифицирани в наказателния кодекс. Защо? Защото в случай че е достатъчно убедително – т.е. ако е от такова естество, че да предполага присъединяването на което и да е разумно човешко съзнание, възприемчиво към истината, – всяко доказателство ще трябва да бъде прието. Не легалността на доказателството, не неговото съответствие с изискванията и разпоред-

бите на закона ще го превърне в едно истинско доказателство, а неговата всекидневна очевидност. Именно очевидността на доказателството трябва да го направи еднакво приемливо за всички: съдии, заседатели, прокурори, адвокати, експерти, публика и обвиняем.

Накрая – и това е третото значение на този принцип – онзи критерий, по който ще разпознаем, че едно доказателство категорично е било установено, е убеждението: убеждението на който и да било субект, на един безучастен и безпристрастен субект. В качеството си именно на мислещ индивид той е годен за разпознаване и за истина. Следователно заедно с принципа на вътрешното убеждение имаме един обществен режим, един анонимен режим на истината според един предполагаемо универсален субект. Истината за престъплението и неговия извършител може да бъде приета единствено тогава, когато бъде изцяло доказана. В публично обявената присъда обективната истина и вътрешното убеждение на съдията трябва да съвпадат напълно, без остатък.

„Наказанието е съответно на престъплението“ е записано с главни букви във всеки един съвременен закон. Съдебната институция е мястото, където обобщените формули на правото се трансформират в конкретни присъди. Индивидуализирането на наказанията е окончателната цел на точно приложения кодекс. Да се отсъжда правилно означава да се отговори на три въпроса: каква е истината за престъплението; кой е неговият извършител; какви легални санкции трябва да бъдат приложени към него? Познаване на нарушението, познаване на виновника, познаване на закона – трите условия, които позволяват една присъда да се основава на истината. Разкриването на дадено престъпление заедно с това изисква да се разобличи виновникът и правилно се приложи законът.

„Под названието престъпления или простъпки се осъждат винаги юридически обекти, определени от Наказателния кодекс, но едновременно с това се осъждат и страсти, инстинкти, аномалии, недъзи, липса на адаптация, влияния на средата или наследствеността; наказват се нападения, но чрез тях – агресивност; изнасилвания, но чрез тях – извратеност; убийства, които са също така пориви и желания. Някои могат да кажат: не те се осъждат; ако се споменават, то е, за да се обяснят осъжданите факти и за да се определи в каква степен престъплението е следствие от волята на субекта. Тази забележка е незадоволителна, защото именно те, тези сенки, които стоят зад елементите на казуса, са съдените и наказваните. Съдени косвено като „смекчаващи обстоятелства“, които въвличат в присъдата не само елементи, които са „обстоятелства“ по отношение на действието, но и всякакви други неща, които не са юридически кодифицирани: познаването на престъпника, оценката, която му се прави, онова, което е известно за връзките между него самия, неговото минало и престъплението му, онова, което може да се очаква от него в бъдеще. Те се осъждат и чрез всички онези понятия, които циркулират между медицината и правото и които под

претекст, че обясняват деянието, са начини за окачествяване на индивида. Те се наказват с наказания, които имат за задача да направят престъпника „не само желаящ, но и способен да живее законно и да задоволява нуждите си“; наказват се посредством вътрешната икономия на наказанието, което, независимо че наказва престъплението, може да се промени (като се съкрати или в по-лошия случай, като се удължи) в зависимост от поведението на осъдения; те се наказват и чрез онези „мерки за сигурност“, които придружават наказанието (забрана за пребиваване, свобода под надзор, наказателно настойничество, задължително медицинско обслужване) и които са предназначени не да санкционират нарушението, а да контролират индивида, да го изведат от опасното състояние, да променят престъпните му навици и да престанат да действат, едва когато постигнат промяната“ (Фуко, 1998, с. 23).

И така налице е фундаментална промяна в обекта престъпление като цел на наказателната намеса – престъпният субект се е превърнал в обект, който трябва да бъде познаван и контролиран. Няма никакво съмнение, че върху него постепенно, но все по-настойчиво се е надстроила фигурата на рецидивиста – този най-опасен и завършен престъпник. Няма съмнение също, че рецидивната престъпност е един от най-сериозните проблеми на българската наказателна система – според официалните статистически данни близо една трета от осъдените у нас всяка година са бивши затворници. И това са условията за възможност за пълното сливане на криминологичното понятие за „опасност“ и юридическото понятие за „рецидив“. Възникнало е понятието „опасен рецидив“, което дори на нивото на закона е кодифицирано като съдебен инструмент не за индивидуализиране на наказанието, а за квалифициране на криминалния субект. Защо? Защото при въпросното понятие не става дума просто за едно повторно престъпление, което се санкционира със завишено и по-строго наказание. При опасния рецидив става дума за двойно по-тежки или максимално възможни наказания, които се налагат на онези криминални субекти, които вече са били осъждани два или повече пъти. Или ако са били осъждани само веднъж, но с ефективно изтърпяно наказание лишаване от свобода, надминаващо пет години. Следователно това понятие не визира определено престъпление, колкото тежко или вредно да е то, а представлява квалификация на самия престъпник, като е способно да промени размера на самата присъда: съдията може да постанови или максимално възможното, или двойно по-дълго наказание. Въпросният казус представлява пределно интензифициране на силата на легалните санкции: ако за еднократна кражба българският закон предвижда лишаване от свобода до осем години, то повторното ѝ извършване се санкционира от една до десет години, а в случай че тя е квалифицирана като опасен рецидив, наказанието е от три до петнадесет години. И доколкото днес престъпността, постепенно измествайки и заменяйки престъплението, се е превърнала в централен обект на наказателната намеса,

то противопоставянето между рецидивиста и останалите нарушители на закона е най-важното разделение между всички осъдени индивиди.

Но по какво в действителност се различават нарушителят на закона и опасният рецидивист? Важно е да бъде отговорено конкретно на този въпрос и следователно да бъде прокарана демаркационна линия между въпросните два субекта. Защо? Защото отговорът на този изключително важен въпрос ще ни покаже как именно от юридико-криминологична гледна точка се конституира идентичността на патологичния престъпник.

На първо място рецидивистът се различава от нарушителя на закона чрез факта, че за характеризирането му е подходящо не толкова извършеното от него престъпление, колкото целият му минал, настоящ и бъдещ живот. Наказателното разследване и затворническото наблюдение на подобен престъпник трябва да достигне не само до конкретните обстоятелства, но и до обобщените причини за неговите престъпления; да ги търси в историята на живота му от тройната гледна точка на предзададеност, социално положение и семейно възпитание. И то за да разпознае и констатира опасните склонности на първата, неприятните предразположения на второто и лошите предшестващи прояви на третото. Зад нарушителя на закона, комуто правото и съдът могат да вменят юридическа отговорност за извършването на едно престъпление, постепенно се очертава престъпният характер на дадена личност. Резултатът: въз основа на практическа необходимост една психологическа причинност за криминалността ще дублира юридическото определяне на вината. Налице е фундаментално обръщане: всяка психологическа причина, която – като детерминиращ и обяснителен механизъм – може единствено да намали наказателната отговорност, белязва престъпния субект като все по-опасен и поради това изискващ все по-строги коригиращи мерки. В степенята, в която медицинското изследване на жизнената история на рецидивиста дублира юридическия анализ на намерението и обстоятелствата при съденето на престъплението, виждаме как съдебният и психиатричният дискурс смесват границите си почти до неразличимост. И точно тук, в точката на тяхното съединяване, се конституира понятието „опасен рецидивист“, което позволява да се установи причинна мрежа в мащаба на една цялостна биография и да се постанови поредната наказателна присъда с цел нова реадaptация.

На второ място рецидивистът се разграничава от нарушителя на закона по факта, че той не е само извършителят на своето противозаконно деяние; извършител, който е наказателно отговорен в резултат на точно определени юридически критерии за свободна и съзнателна воля, но и по това, че е свързан с престъплението си чрез цял сноп от сложни нишки: инстинкти, желания, тенденции, характер, личност. Но не става дума за отношението на елементарна прилика или проста аналогия, за едно отношение на хомогенно извършителство между дееца и деянието, а за изначалното сродство на криминалния субект с неговото престъпление. По този начин бива

конструирана нова познавателна обективност, при която рецидивистът се подчинява едновременно на естествена нозология и девиантна етиология. Престъпността – това истинско патологично отклонение на човешкия вид, би могла научно да се анализира чрез болестните синдроми и да се специфицира не като функция на закона, а на една хибридна норма в нейните две измерения: като функционална изправност и като правило за поведение. Налице е позитивно криминологично познание за престъпните субекти и на техните видове, което е принципно несъизмеримо с юридическото квалифициране на престъпленията, техния умисъл и техните обстоятелства.

На трето място рецидивистът се различава от нарушителя на закона и по факта, че той е една „чиста проба“ непоправим престъпник. Съвременният принцип на модулиране на наказанието изисква то да се променя в хода на самото негово изтърпяване, най-вече според характерната индивидуалност на осъдения и следователно според постигнатите положителни резултати. Но при този криминален субект абсолютно никога не се наблюдават прояви на позитивен напредък, на постепенно коригиране и ускорено превъзпитание. От гледна точка на юридическата рационалност обаче, от гледна точка на фундаменталните цели на наказателното право той – както и всички останали лишени от свобода – е индивид, който трябва да бъде поправен. Следователно рецидивистът е онзи, който трябва да бъде поправен, след като наличните коригиращи методи, процедури и мерки, чрез които вече са се опитвали да го поправят, в действителност са се оказали неуспешни. Онова, което дефинира неговата институционално създадена и приписана идентичност; онова, което го превръща в субект, подлежащ на цялостно коригиране, е, че той е непоправим. От друга страна, този непоправим престъпник изисква покрай себе си известен брой специфични властови намеси, известен брой свръхинтервенции по отношение на обичайните наказателни техники; т.е. една нова изправителна технология, нова свръхкорекция. Добре разбираме: около фигурата на опасния рецидивист, който трябва да бъде превъзпитан, се установява постоянната игра между поправимост и непоправимост. Очертава се една непрекъсната ос на непоправимата поправимост, която конституира вменената и стигматизирана идентичност на криминалния субект. По този начин чрез безкрайната игра на непоправимата поправимост юридико-медицинската власт постоянно усилва самата себе си и конструира възможности за изграждане на нови познавателни технологии. Ето защо според действащото у нас законодателство рецидивисти са: „Осъжданите два или повече пъти на лишаване от свобода за умишлени престъпления, ако са изтърпявали наказанието лишаване от свобода, както и осъдените за престъпление, представляващо опасен рецидив“ (ЗИН, 2005, с. 95).

Няма никакво съмнение, че релевантният субект на съвременното право е нарушителят на закона, който свободно и съзнателно е избрал да извърши престъпление и следователно да понесе наложеното му законно

наказание. Докато идентичността на рецидивиста, конституирана в полицейско-съдебно-затворническата практика, е принципно различна; тя е неразделима цялост от три ключови елемента: криминално биографично единство; концентрирано ядро на социална опасност; представител на даден тип човешка аномалия. В неговата фигура постепенно, но „завършено“ са се насложили биография и престъпление, опасност и аномалия, криминалност и психопатия. Пред нас е един патологичен престъпник, чиято субективност е изградена от съвместното функциониране на право и медицина точно там, където прилагането на наказателното правосъдие и излагането на научната истина не могат да съществуват едно без друго.

Да преобърнем аналитичната перспектива и да разгледаме какво се случва на страната на психиатрията по повод патологичния престъпник. Как тя организира своя медицински и терапевтичен дискурс, за да конституира един психопатичен тип субективност? Кои са условията за възможност на подобен епистемологичен захват, направен от съдебно-психиатричната експертиза?

На първо място експертизата въвежда и утвърждава своето най-важно понятие за „инстинкт“. Да, разбира се, казва и повтаря нейния дискурс, че на определено ниво имаме работа с престъпление без материална полза, без ясна и конкретна причина и следователно без основание за съществуване. Но на друго, и то по-фундаментално равнище трябва да признаем съществуването в това деяние на особена енергия, вътрешно присъща на неговата абсурдност, на която то се явява носител и чийто носител е тя. Очевидно е, че става дума за една специфична динамика, вътрешната динамика на неудържимото, на спонтанното и неконтролируемото, на неподдаващото се на съзнателна регулация, която стои в основата на подобен тип престъпления. Добре разбираме, че този динамичен елемент не може да бъде нещо друго освен инстинкта. Добре разбираме също, че зад това понятие се крие цяла област от особени медицински обекти: това са импулсите, пулсациите, нагоните, тенденциите, автоматизмите, несъзнаваните механизми. С една дума, това са всички онези понятия, които не са подчинени на изначално представяне в езика или в мисленето, а на специфична динамика, спрямо която представите, страстите, афектите, фантазиите, налудностите, делириумите заемат второстепенна, производна и подчинена позиция.

На второ място експертизата показва, че престъпленията без рационален мотив на редица криминални субекти са извършвани не просто въз основа на подобна празнота, която показва липса на основание, а в действителност тя е запълнена от определена болестна динамика на инстинктите. Следователно нивото на произход и локализация на душевната болест сега е несъизмеримо различно спрямо класическото разбиране на лудостта; не разстройствата на мисълта или на афектите трябва да бъдат анализирани като първични болестни феномени, още по-малко пък заблудите, фантазмите или илюзиите, а развитието на импулсивните и автоматичните

форми на поведение. Такива са условията за възможност за появата, за конституирането, за регулираното използване на това понятие вътре в самия психиатричен дискурс. Това е извънредно важно, защото инстинктът е основният носител на проблема за аномалията или двигателят, посредством който патологичната криминалност намира принципа на своето координиране. Аномалия и инстинкт, нормален и аномален инстинкт, наличие или отсъствие на съзнателен контрол върху инстинктите – ето обяснителния механизъм, който организира социалното пространство на психопатиите.

На трето място въз основа на понятието за инстинкт около проблема за душевната болест може да се организира цялата проблематика за „анормалното“ на всекидневното равнище на най-елементарните поведения. На свой ред заедно с аномалната динамика на инстинктите имаме и свършено различен начин на поставяне на проблема за „патологичното“ в разреза на лудостта и в сферата на криминалността. Оттук и две поредици от медицински въпроси. Съществува ли човешко същество без инстинкти? Патологично ли е да ги притежаваш? Болест ли е да ги оставяш да действат те, или не е? Налице ли е определен механизъм на инстинктите, който е патологичен, или без да бъде болен, все пак е девиантен? Има ли инстинкти, които сами по себе си са носители на аномалия? Можем ли да имаме власт над тях? Можем ли да ги коригираме? Ще открием ли технология за тяхното лекуване? От друга страна, цялата тази проблематика за инстинкта позволява на психиатрията да се впише по исторически нов начин в биологичната референция. Дали инстинктът на човека не е инстинкт на животно? Дали извратеният инстинкт на човека не е повторение на животинския инстинкт? Дали аномалният инстинкт на човека не представлява възраждане на „потиснатите“ архаични инстинкти? Двоен ефект: първо, инстинктът и неговата аномална динамика имат статут на обяснителен механизъм, чрез който психиатричното знание организира пространството на „патологичното“; и второ, технологията на инстинкта представлява основният познавателен и властови инструмент, който обединява сферата на душевната болест и сферата на престъпното действие.

На свой ред – факт от изключително значение – съдебната институция, самото правосъдие също приема и интегрира в себе си понятието за инстинкт. Защо? Защото то представлява онзи хибриден елемент, който – подобно на юридическото понятие за „рецидив“, имащо своя медицински аналог – може да функционира в два регистъра или още това е онзи вид сцепление, което дава възможност наказателният и психиатричният дискурс да се свържат помежду си. Защото двата властови механизма успяват да функционират заедно по ефикасен начин единствено чрез динамичното посредничество на този трети елемент. Защото инстинктът предоставя възможност да се сведе до познаваеми граници онзи вид юридически скандал, който представлява престъплението без рационален мотив и следователно ненаказуемото деяние. От друга страна – да превърне, от научна и меди-

цинска гледна точка, липсата на основание за даден противозаконен акт в позитивен патологичен механизъм. Можем ли да говорим за инстинктивна лудост, или трябва да диагностицираме патологичната личност? Пред нас е един особен аномален субект, който е способен да наруши реда и да застраши обществената сигурност. А пред психиатъра по нов начин е поставен въпросът за нарушението, за безредието, за опасността; той вече ще трябва да анализира не толкова белезите на неспособността на нивото на съзнанието, а преди всичко възможните огнища на опасност на равнището на поведението. Резултатът: тенденцията на психиатричната експертиза ще бъде да измести своя дискурс от онова, което болният мисли, към онова, което той прави; от онова, което е способен да разбере, към онова, което той е способен спонтанно да извърши; от онова, което той може съзнателно да иска, към онова нежелано и неочаквано събитие, което би могло несъзнателно да се осъществи в неговото поведение. Добре разбираме, че същевременно е налице цялостно преобръщане на познавателната значимост на медицинските термини: връзката „аномалия-инстинкт-опасност“ става централна, а синтезът между тях – тотален; в идеалния случай тя трябва да покрива цялото пространство на душевната патология.

Вторият огромен процес представлява трайното вписване на сексуалната проблематика в сферата на аномалията с помощта на понятието инстинкт. В рамките на психиатричния дискурс то е представено като една непреодолима пулсация, като нормално интегрирано или аномално изместено поведение върху оста на съзнателното и несъзнателното. Но заедно с това или по-скоро на отсрещния му край стоят включването на проблематиката на сексуалността и медицинският анализ на нейните отклонения. Следователно налице е невероятно разширение на сферата на намеса на психиатрията: тя не само е поела грижата за цялата област на нарушенията и нередностите, що се отнася до закона; като основна и обща технология на индивида тя е организираща и подчинила цялата сфера на инстинкта и сексуалността. Нещо повече, тя е успяла с помощта на понятието аномалия да еманципира действието на сексуалния инстинкт като конститутивен момент във възникването на душевните заболявания. И дори във формирането на отклоненията в поведението, независимо дали са трансгресии на закона или само нередности, които нарушават морала. На свой ред двойките: „инстинкт-сексуалност“, „желание-лудост“, „удоволствие-престъпление“ ще бъдат в основата на конституцията на патологичната криминалност и ще изграждат ключовите елементи на субективността на патологичния престъпник.

Да разгледаме детайлно сексуалния инстинкт като ключов познавателен обект в рамките на психиатричния дискурс. На първо място той е представен като най-важния и следователно господстващ инстинкт в общата система на инстинктите. Няма как да бъде по различен начин, при положение че той е „най-основният и най-силният от всички нужди, които

стимулират човека“. Второ, въпреки че сам по себе си е естествен и нормален, за сексуалния инстинкт е характерно да се трансформира в аномален. Следователно той може да бъде подложен на цяла поредица от аномалии и винаги е изложен на опасността в известна степен да се отклони спрямо нормата; точно от тази съвкупност от аберации, едновременно естествени и аномални, се конституира общата сфера на сексуалната психопатология. Трето, разминаването между естествеността и аномалността на инстинкта се проявява по привилегирован и детерминиращ начин през проблемното време на ранната възраст. Никак не е случайно, че според актуалната *Международна класификация на болестите* „личностните разстройства са свързани с възрастовото развитие; те възникват в детството или юношеството и продължават в зряла възраст“ (МКБ, 2003, с. 177). И накрая съществува основополагаща връзка между сексуалния инстинкт и фантазията или въображението. Защо? Защото не друго, а именно въображението покрива цялото пространство, където сексуалният инстинкт развива своето аномално естество и своите поведенчески отклонения. Добре разбираме, че интегрирането на фантазията чрез сексуалния инстинкт в системната организация на инстинктите създава една особена династия; една приемственост, която наистина започва от механиката на инстинкта и достига до конституирането на душевната болест. Нещо повече, сексуалният инстинкт ще бъде първоизточник не само на соматични и неврологични нарушения; той може да доведе до редица затруднения във функционирането и измествания в поведението, които са едновременно полови и психични. И така се организира единната сфера на сексуалната аномалия; цяло съзвездие от отклонения в не-безумното поведение са навлезли в групата на психопатиите. Това е и конструиране на етиология на душевните болести и на личностните разстройства въз основа на историята на сексуалния инстинкт, опосредстван от човешкото въображение.

Но какво в действителност произвежда сексуалният инстинкт и защо той е извънредно важен за психиатричния дискурс? Разбира се, че той не може да произведе нищо друго освен най-интензивното удоволствие. Но като принцип, произвеждащ удоволствието (принцип, производител на удоволствие където и да било, когато и да било и при каквито и обстоятелства да било), сексуалният инстинкт се включва в механиката на останалите инстинкти. И удоволствието, което се изпитва при задоволяването на определен инстинкт, ще трябва да бъде съотнасяно, от една страна, към самия този инстинкт, а от друга страна, към сексуалния инстинкт, който в известен смисъл е всеобщ производител на универсално удоволствие. Следователно удоволствието днес е психиатричен или поне подаващ се на психиатризиране обект. Единствено по този начин – чрез функционалното посредничество на удоволствието, което по необходимост свързва инстинкта и въображението – кръгът може да бъде логически затворен. Защо? Защото необратимото откъсване на сексуалния инстинкт от човешкото въз-

производство се осигурява от механизмите на удоволствието и точно това откъсване предоставя възможност окончателно да се конституира общата сфера на психопатията. В действителност неподчиненото на нормалната сексуалност удоволствие е основа за цяла поредица от инстинктивно девинантни, анормални, перверзни или извратени поведения, които успешно са медикализирани. На свой ред познавателната ос „инстинкт-въображение-удоволствие“ представлява една от най-важните технологични матрици, която организира властовата сфера на психиатричния дискурс.

Най-накрая налице е един всеобхватен процес, който може да бъде определен като депатологизиране на познавателната и властовата сфера на психиатрията. Този процес е довел до фундаментална промяна в референтната рамка на самото понятие патология, което вече ще може да интегрира в себе си всевъзможни феномени. Сигурно е, че днес психиатрията не е научен дискурс върху болестните процеси, а върху анормалните състояния, които биват конституирани чрез системи от отклонения от нормите за функциониране и поведение. В действителност едно анормално състояние винаги представлява известно неравновесие в психичната структура на субекта, при което нейните ключови елементи са започнали да функционират по начин, който, без да бъде патологичен, не е нормален. Сигурно е също, че психиатрията окончателно е интегрирала детството в своя обект на изследване най-вече в три измерения: удоволствието и неговото конституиране; инстинктът и неговата механика; недоразвитостта или забавянето в развитието, съпътствано от неговите инерции и липси. Това е появата на инстинкт, който сам по себе си не е болест, който сам по себе си е здрав, но който анормално се появява тук и сега, или много рано или много късно, в крайна сметка преждевременно или със закъснение и при толкова слабо наличие на съзнателен контрол. Следователно става дума за възникване именно в детството на тип поведение, което само по себе си не е патологично, но което не може да функционира по нормален начин. В крайна сметка напълно сигурно е, че неуместността, разместването, диспропорцията на структурите, които се явяват в контраст с нормалното развитие и които ще доведат до безвъзвратно „неправилно структуриране“ на субекта, конституират познавателния обект на съвременната психиатрия като властова инстанция за медицинско изследване на човешкото поведение.

Но е налице и един исторически факт, който като че ли е още по-значим. Съвременната психиатрия, не без полагането на сериозни усилия, е направила и втори властови ход. Разбира се, тя вече е изоставила безумието, заблудата, умопомрачението, мисловното разстройство, в известен смисъл позоваването на инстинкта, а накрая и самата душевна болест. За сметка на това е започнала всеобхватно да изследва човешкото поведение, неговите аномалии, неговите отклонения и регресии и да взема своите референции от нормалното развитие. Следователно днес психиатрията не се занимава преди всичко с болестта или с болестите; това е медицинска дисциплина,

която чисто и просто е поставила „патологичното“ в безизходно положение. Как е възможно да се случи това? Няма никакво съмнение, че в началото на XIX в., за да се конституира като специфична наука редом и вътре в самата медицина, т.е. да стане медицина на менталното заболяване, тя е трябвало да закодира лудостта като болест сред другите болести. Именно визирайки лудостта чрез анализа на симптомите, чрез класификацията на формите, чрез търсенето на етиологии, тя в крайна сметка е успяла да изгради специфична за лудостта медицина: това е медицината на специалистите по ментални заболявания. Но от един момент тя е започнала да прилага тези властови следствия и този научен статут на медицина, който е неин принцип на съществуване, към нещо, което в самия ѝ дискурс вече няма статут на болест, а на аномалия. И ако преди много години психиатрията, за да се конституира като наука за душевното разстройство, е закодирала лудостта като болест и така е придобила законното право на медицинско знание-власт, то сега е налице ново шифроване на психиатричните обекти. Днес психиатрията подлага на своя контрол и познание сфера от обекти, дефинирани от самата нея като непатологични феномени. Депатологизирането на обекта: ето условието за възможност, за да може именно като медицинска власт, т.е. като легитимен научен дискурс, нормализиращата власт на психиатрията да се генерализира максимално. Медицинска власт върху квазипатологична или парапатологична реалност: това е и необратимият проблем на съвременната психиатрия. „Ние разграничаваме две разновидности от реални типове: 1. Анормалните личности, които изграждат групата на психопатиите, чиято индивидуалност просто се отклонява от средните величини и по този начин се представя в качеството на крайност на скалата на вариациите на човешката природа. 2. Личностите, болни в собствения смисъл на думата: тези, у които измененията в конституцията са настъпили в резултат от намесата на болестен процес. Случаите на отклонение на човешката природа от средните величини, строго казано, не могат да бъдат отнесени към болестта. Термина „психопатична личност“ използваме относно такива хора, които страдат от собствена анормалност и които чрез своята анормалност причиняват страдания на обществото“ (Ясперс, 1997, с. 533).

Следователно пред нас е един нов вид психологическа причинност, нов вид патологичност, квазипатология или парапатология, която няма медицинския статут на болест, а на аномалия; на анормален синдром, характерен за даден тип личност. Защо? Защото днес понятието патология не се конституира спрямо медицинските норми за психично здраве, а спрямо начина на функциониране и правилата за поведение. Личностна патология и душевна болест са две различни понятия, два разнородни обекта и две несъизмерими реалности за познавателна и властова намеса. На свой ред съвременната психиатрия е наука за аномалията, генерализирана под формата на анормален синдром в психичната структура на личността: оттук

параноидна, шизоидна и диссоциална личност, но също така и нестабилна, хистрионна, ананкастна, тревожна или зависима личност; тя е медицинска власт върху сфера, която, въпреки че не е болестна, функционира в социалната реалност като патологична. Ето как започва разделът „Разстройства на личността и поведението в зряла възраст“ на утвърдената в световен мащаб *Международна класификация на болестите*, която нормативно и диагностично регламентира практическата дейност на съвременния психиатър. „Този раздел включва редица състояния и форми на поведение с клинично значение, които имат тенденцията да бъдат трайни и са израз на характерните за даден индивид стил на живот и отношение към себе си и към другите. Тези състояния обхващат дълбоко заложи и трайни модели на поведение, които се изразяват в ригиден начин на реагиране спрямо широк диапазон от лични и социални ситуации. Те представляват екстремни или значителни отклонения от начина, по който повечето хора от дадена култура възприемат, мислят, чувстват и най-вече се отнасят към другите. Подобен стил на поведение има устойчив характер и обхваща многобройни области и аспекти на поведението и психичното функциониране. Специфичните личностни разстройства са тежки нарушения на структурата на характера и поведенческите тенденции на индивида; обхващат няколко сфери на личността и са свързани със значителен срив в личностното и социалното функциониране.

Диагностичните указания трябва да отговарят на следните критерии:

1. Подчертано дисхармонични нагласи и поведение, обхващащи обикновено няколко сфери на функциониране;
2. Абнормният стил на поведение е траен, с голяма продължителност и не е ограничен само в рамките на отделни епизоди;
3. Абнормният стил засяга цялостното поведение и е неадаптивен в широк диапазон от лични и социални ситуации;
4. Изброените прояви винаги започват още в детска и юношеска и продължават в зряла възраст;
5. Тези разстройства водят до значителен дистрес на личността, но той може да се изяви едва на по-късните етапи;
6. Тези разстройства обикновено водят до значително нарушение на професионалната и социалната адаптация“ (МКБ, 2003, с. 170-171).

И така пред нас е един съдебно-психиатричен случай, представен в самото начало на тази статия, при който извършителят на престъпленията вече многократно е осъждан за кражби, блудства и изнасилвания. Въпреки това, въпреки наложените ефективни наказания и излежаните изправителни присъди този човек продължава да извършва именно същите деяния. На 6 март 2006 г. само в рамките на четири часа той блудства с две момичета, а малко по-късно – изнасилва трето. Тогава какво казват и правят съдиите и психиатрите; по какъв начин те се опитват да обяснят подобен тип престъпления; в крайна сметка как се конституира субективността на патологичния престъпник?

Първи въпрос: Каква е рационалността на въпросните престъпления

от гледна точка на юридическата нормативност? Как ще функционира съдебната институция, изправена пред деяния, извършвани многократно от един и същ нарушител на закона? Какво в действителност ще изразят обвинителният акт и наказателното разследване? Най-напред те изначално ще се откажат да търсят основанията или мотивите, за да бъдат извършени въпросните престъпления, а постоянно ще акцентират върху факта, че обвиняемият е рецидивист, който вече е осъждан шест пъти. Следователно тук в юридическия дискурс се извършва или по-скоро е завършен един двоен преход: от престъпното деяние към неговия извършител и от нарушителя на закона към криминалния субект. Нещо повече, този субект със самия си криминален начин на съществуване поставя под въпрос социалните основания на правния тип регулация: „Наказанието се налага с цел да се поправи и превъзпита осъденият към спазване на законите и добрите нрави“ (НК 2005: 13). В неговия случай наложените досега санкции, имащи за най-важна функция изчерпателното преобразуване на личността на осъдения, са се оказали абсолютно неефективни. Обратното: той окончателно се е превърнал в криминален субект; една „свободна воля“, която непрестанно и покатегорично продължава да проявява свойствения си престъпен характер. В резултат от това съдебното разследване ще се фокусира върху детайлното изследване на личната биография на подобен индивид и следователно той ще бъде характеризиран не толкова чрез деянията, които е извършил, колкото чрез целия му „асоциален начин на живот“, воден до този момент. Но не за да бъдат открити намерението на субекта и обстоятелствата на извършителство, а за да бъдат разкрити „най-дълбоките и устойчиви корени“ за неговите многократни престъпления. И разследването ще ги търси в историята на живота му от тройната гледна точка на предзададеност, социално положение и семейно възпитание; то ще се опита да разпознае и констатира опасните склонности на първата, неприятните предразположения на второто и лошите предшестваци прояви на третото. Именно така по линията на предзададеността бива открит неговият „малко страхлив и много избухлив характер“, както и важният факт, че е „изключително конфликтна личност“; по линията на социалното положение – че е „завършил само основно образование поради много отсъствия от училище“; „че има сериозни нарушения в казармата и затова е бил преместен“; „че е работил съвсем малко и че след сбиване с колеги напуснал, като след това почти не е работил“; по линията на семейното възпитание – че в „детството си периодично е проявявал кризи, съпътствани със затвореност, раздразнителност, гневни реакции, закани за саморазправа, като често влизал в директни конфликти с родителите си“ (ОАНД, 2007: 3-4). Накратко съдебното разследване успява да открие и да акцентира върху поредица от поведенчески черти на девиантност, на квази- или паракриминалност, на предхождаща криминалност у въпросния субект далеч преди той да е извършил своето първо престъпление. И поради това юридическият дискурс констатира

една изключително висока степен на социална опасност на обвиняемия; този индивид е представен като максимално концентрирано ядро на заплаха за обществото. Разбира се, казват следователите и прокурорите, няма как да бъде по друг начин, при положение че той е изключително опасен рецидивист и следователно непоправим и завършен престъпник. Неговата криминална личност въпреки многобройните осъждания и специфичните мерки, чрез които са се опитвали да я коригират, в крайна сметка не се поддава на превъзпитание. Този човек и днес – и в подобен случай, ако имаме реална възможност, не е ли най-добре да го затворим за максимален срок или може би завинаги, би попитал всеки разумен юрист – продължава да демонстрира „единствено антисоциално поведение, което напълно не зачита законите на българското общество и нормите на човешкото поведение“ (ОАНД, 2007, с. 5). Накратко онова, което дефинира криминалния субект, който според родния закон, съдебна и затворническа практика трябва да бъде коригиран, е, че той е непоправим. Но доколкото е непоправим и поради това носител на максимално висока степен на социална опасност, той изисква около себе си специфични властови намеси, т.е. една по-строга и по-ефикасна изправителна технология. И сега обвинението открива, че подобен криминален субект е нещо много повече, отколкото единствено извършителят на своите престъпления. Той не е само нарушителят на закона, който е юридически отговорен в резултат на определени критерии за свободна и съзнателна воля. Обратното: въпросният рецидивист е привързан към неговите престъпления чрез цял сноп от сложни отношения, които носят в себе си поредица от инстинкти, нагласи, тенденции, характер, личност. Оттук и най-важният проблем, на който юридическата власт трябва да отговори: въпросът за изначалното сродство на криминалния субект с неговите престъпления. В този пункт възниква една позитивна обективност, при която престъпникът се подчинява едновременно на естествена и на девиантна типология. Не следва ли от това, че той е типичен представител на определен вид аномалия? А не би ли могло престъпността – това патологично отклонение на човешкия род – да се анализира чрез болестните синдроми? Не е ли пред нас един патологичен престъпник, в чиято субективност постепенно се наслагват, за да съвпадна в крайна сметка, биография и криминалност? И не трябва ли, за да приложим правилно наказателното правосъдие спрямо всички подобни случаи, задължително да се позовем на едно научно излагане на истината за тях? Ето точно как все по-дълбоко и по-цялостно биографичното изследване е очертавало престъпния характер на субекта. И как подобна психологическа причинност по необходимост ще трябва да дублира юридическото определяне на вината. Резултатът: налице е извънредно обръщане – всяка детерминираща причина от психологическа гледна точка, която може единствено да намали или обезсили юридическата отговорност, белязва престъпник рецидивист като все по-опасен и изискващ все по-строги наказателни мерки. В степената, в

която биографията на криминалния субект изчерпателно ще дублира анализа на намерението и обстоятелствата при съденето на престъплението, виждаме как юридическият и медицинският дискурс смесват границите си почти до неразличимост; и точно тук, в точките на тяхното съединяване и взаимно наслагване, се конституира понятието патологичен престъпник.

Втори въпрос: Кой точно според психиатрите е човекът, извършил тези извратени престъпления и продължаващ да върши други, аналогични на тях? Най-напред трябва да се подчертае, че експертизата реконструира целия живот на изследвания субект през призмата на една телеологичност, насочена обаче към какво? Насочена, разбира се, към генерализираните предпоставки, към условията за възможност, които задължително са довели до извършването на неговите предишни и настоящи престъпления. За целта психиатричният дискурс изгражда строга линейна последователност на индивидуалното развитие, като търси възможните отклонения от нормите за функциониране и правилата за поведение. По отношение на най-ранния етап от живота на обвиняемия посочва, че раждането му и бременността на неговата майка са „били нормални; той е проходил и проговорил навреме“. Но още тук, или по-скоро като предхождаща и детерминираща биопсихична причинна основа, експертизата открива какво? Открива ключовия фактор на наследствеността; и следователно няма как да не фиксира и „данни за наследствена обремененост“. Обвиняемият има „дядо по бащина линия с ендегенна депресия и няколко опита за самоубийство, както и първа братовчедка по майчина линия, страдаща от психическо разстройство“ (СПЕНД, 2007: 2). И естествено, наследствеността е онзи заден корпус, който обяснява и оправдава чрез своята собствена детерминираща причинност появата на субект, носител на дисфункционално състояние. А както е добре известно, според наследствената причинност една болест не само може да предизвика у потомците болест от същия тип, но и тя може да предизвика със също толкова голяма вероятност каквато и да е друга болест. Нещо повече, не е задължително определена болест да предизвиква друга, а само да доведе до нещо като порок, като недостатък, като израждане на следващото поколение; и което на свой ред да генерира или аномалия в развитието, или сексуални отклонения, или дори престъпно поведение. Достатъчно е някъде в мрежата на наследствеността да бъде открито поне едно соматично заболяване или едно душевно разстройство, или един девиантен елемент, за да може въз основа на него да се обясни появата на аномално състояние у даден член от потомството. И експертизата показва начина, по който именно чрез наследствената причинност въпросният субект е метапсихиатризиран. У него психиатрите откриват далеч преди извършването на самите престъпления, но като подготвително и инвариантно условие за възможност, „изначална акцентирана личност“. Не много по-късно въз основа на последователно и строго разгръщащ се психологически детерминизъм тя се трансформира в типично „личностно разстрой-

ство, утежнено с алкохолна и наркоманна злоупотреба“. Но експертизата показва, че изходната точка за едно вторично и конкретно психиатризиране на обвиняемия представлява неговото „трудно детство“. Тя подчертава, че „до четвърти клас е бил с добър успех и нормално развитие, след което рязко се променил“. Ако в самото начало на въпросния период той епизодично или инцидентно проявявал отклонения в поведението си, то в неговия край вече става дума за „системно и окончателно изградено девиантно поведение“. С течение на времето обаче тези отклонения постепенно започват да нарушават все повече, в крайния случай, едва ли не всички социални и морални норми. Разбира се, един ден в бъдещето, или поне като потенциална възможност, те няма как да не нарушат и юридическите норми, а неговото девиантно поведение закономерно да се превърне в поредица от престъпления. Накратко тук въпросният субект бива психиатризиран спрямо едната страна на нормата – нормата като правила за поведение, на която се противопоставят нередовността, безредието, деневелирането. Именно в този момент понятието за състояние чрез взаимната акумулация на наследствена причинност и отклонения в съществуването е окончателно изградено. Така се оказва, че психичната основа на обвиняемия е едно състояние на неравновесие и дисхармония, чиито елементи функционират по начин, който не е нормален, а девиантен. В противоположност на това експертизата показва, че въпросният субект никога не бива психиатризиран спрямо втората страна на нормата – нормата като функционални критерии за душевно и разбира се, телесно здраве, „нормалното“, на което се противопоставят болестните феномени. Въпреки наличието на наследствена обремененост, която обаче не представлява „фатално предопределяне на болест, а единствено повишен риск“, както и въпреки „претърпените няколко травми на мозъка“ в своето окончателно заключение лекарите категорично преценяват, че той е физически и психически здрав. При него „не се регистрират болестни психотични симптоми и не съществуват данни за органичен тип разстройство“ (СПЕНД, 2007, с. 3). Следователно особената и генерализирана от експертизата съвкупност от отклонения в поведението на обвиняемия в нито един момент от неговото развитие не се е трансформирала в „истинска“ душевна болест. Но след като чрез строга медицинска рационалност не е конституирана душевна болест, тогава в какво реално се е превърнала тя? Първоначално се е превърнала в типични особености на неморалния характер: „незрялост, инфантилизъм, неустойчивост, неподчиняемост, несъобразяване с нормите, крайно затруднена социабилност, ниски възможности за решаване на проблемни ситуации, готовност за бурни афективни реакции, придружени от агресия и самоагресия, приобщаване към асоциални групи, негативистично и антисоциално поведение“ (СПЕНД, 2007, с. 4). Ето го този допълнителен или присъединен елемент, този „характер“ на криминалния субект, без който наказателното правосъдие не би могло да функционира ефикасно. Той обаче може да

бъде конституиран единствено от психиатричното знание. Налице е и една последна операция: въз основа на динамиката на аномалното състояние на субекта този негов научно конструиран характер се е свързал с „изначалната акцентирана личност“, за да формира завършена психична структура. Но това е девиантна личност на възрастен индивид, която е неправилно изградена и неадекватно функционираща в социалната среда. И поради това експертният дискурс не може да не обобщи: „неизграденост, с елементи на антисоциалност в мирогледните възгледи и житейска позиция; недоизграденост на нагласи и специализирани умения за професионална реализация; емоционална незрялост, нисък праг на афективна раздраза и неизграден контрол върху негативните емоционални преживявания; стил на експлозивно отреагиране с агресивна готовност и при липса на резонанс и отчитане на негативните последици от собственото поведение“ (СПЕНД, 2007, с. 4). Именно тук като краен обяснителен механизъм се появява сферата на инстинктите, която обаче при въпросния субект е неимоверно раздута и с максимално отслабен самоконтрол върху нея. Неговите инстинкти – преди всичко неговият „екстремален“ сексуален инстинкт – са прекалено силни, те са прекалено преждевременни, те са прекалено обширни, те обхващат прекалено целия организъм и поведение на неговата личност. Следователно инстинктите на този индивид са подложени на поредица от аномалии; те винаги са изложени на опасността да се изместят по отношение на нормата; те представляват ядрото на неговите поведенчески отклонения, чрез които в социалната реалност се проявява неправилната структурираност на неговата личност. „Тя се характеризира със снижаването на самоконтрола върху сексуалните желания и импулсите, както и с нарастването на експлозивната готовност с изключително висок риск от агресивни и автоагресивни действия.“ Оттук логически следва и научното заключение на експертите. Въпросният субект „не страда от психично заболяване. Той е с нормален интелект в ниските граници на нормата и със съхранени базисни психични годности. В неговата личностна структура освен изначалната личностова девиация се открояват определени особености: манипулативност, демонстративност, асоциалност и конверзионни кризи във всяка една ситуация на затруднение, които очертават диагностичните основания за психопатологично личностово разстройство“. А окончателната медицинска диагноза е „хистрионно личностово разстройство с елементи на асоциалност, склонност към декомпенсации с повишен риск от себеувреждащо и суицидно поведение“ (СПЕНД, 2007, с. 5). Пред нас е една патологична личност, която, въпреки че не е душевноболна и следователно е действала по време на своите престъпления в „състояние на вмняемост“, принадлежи към групата на психопатичните субекти.

Заключителен въпрос: Какво предлага подобен психиатричен анализ на наказателните съдии, които трябва да вземат своето „справедливо решение“ относно въпросните престъпления и техния извършител? Тази меди-

цинска експертиза извършва цялостна метапсихиатризация на въпросния субект чрез една наследствена биопсихична причинност. Нейната дискурсивна логика показва, че наследствената обремененост представлява „повишен риск“, който винаги би могъл да доведе до появата на някаква болест, без значение дали тя е соматична или душевна. Следователно наследствеността е онзи познавателен корпус, който обяснява чрез собствената си причинност появата на субект, носител на аномално състояние на дисфункциониране. От друга страна, подобен анализ има за своя реферативна рамка нормалното човешко развитие, като се стреми да посочи и фиксира единствено неговите задържания, инерции и регресии. Те представляват условията за възможност за конкретното и постъпателно психиатризиране на обвиняемия, макар и да не съществува изрично позоваване на диагнозата „душевна болест“. Тук централен обект на медицинско изследване е поведението на субекта през призмата на неговите нормативни отклонения, зад които се крие една личностна аномалия. При него детството, като ключова фаза от индивидуалното развитие, като своеобразен архетип на цялостната конституция на възрастния, е най-важният инструмент за психиатризиране. За тази цел е създадена една дискурсивна непрекъснатост или дори дискурсивна неподвижност на човешкото съществуване около детството: възрастният индивид може да бъде медикализиран единствено при условие, че бъде осигурено крайното доближаване и почти сливането с „трудното детство“, което е имал. При този анализ понятието за състояние е основен дискурсивен обект; то визираща цялостното разместване и пълната дисхармония на базисната структура на субекта, явяваща се в контраст с нормалното развитие. Това е особено състояние на трайно неравновесие, при което психичните елементи на личността функционират по начин, който е девиантен. Генерализираната логика на психиатричния анализ се организира по веригата „удоволствие-инстинкт-недоразвитост“ чрез постоянно вариране на трите променливи: удоволствието и неговото конституиране; инстинктът и неговата механика; закъснението в развитието, съпътствано от неговите инерции и липси; те изграждат една обща дискурсивна конфигурация. При въпросния субект сферата на инстинктите, желанията и импулсите е максимално раздута и с отслабен съзнателен контрол; тук сексуалният инстинкт е представен като аномален, защото е прекомерен и несдържан; той е ключов фактор за постъпателното възникване на отклонения в поведението. Според този анализ основополагащата дисфункционална аномалия е неправилно изградената и неадекватно съществуваща в социалната реалност личност на обвиняемия. Въпросната персона съдържа в самата себе си „дълбоко заложи и трайни модели на поведение, които се изразяват в неадекватен начин на реагиране спрямо социалните ситуации и представляват екстремни поведенчески отклонения“. Въз основа на тази главна аномалия – девиантната и асоциална личност на субекта – бива изградена цяла една нова сфера на немедицинска пато-

логичност. Тук душевната болест просто не съществува, а и въобще не е необходимо да присъства; за сметка на това е налице личностно разстройство, нещо като квазидушевна болест, която представлява една система от отклонения в поведението и аномалии във функционирането. Разбира се, и няма как да бъде по друг начин, освен психиатричната експертизата да кодифицира тези отклонения и аномалии под формата на необходими патологии в социалното съществуване на личността. Личност, която, без въобще да бъде душевноболна, е представена пред цялото общество като психопатична именно защото е неправилно структурирана и функционално неадаптирана. И накрая този психиатричен анализ предлага на съдиите като научно обяснение на подобни рецидивни престъпления един психопатичен субект, едно анормално състояние и един нарушен инстинкт. Очевидно е, че вече и дума не може да става за юридическата отговорност на субекта, нито пък за това дали той е душевноболен от медицинска гледна точка. Кого в действителност ще накажат съдиите въз основа на категоричните заключения от аналогични психиатрични експертизи? В крайна сметка те за пореден път ще осъдят един рецидивист; един „изключително опасен“, „непоправим“ и „асоциален“ индивид, който чрез средствата на научното познание е кодифициран като патологична личност. Следователно става дума за криминален субект, който е неразделно единство от рецидивизъм и психопатия; за един патологичен престъпник, конституиран от взаимното действие на юридическия и медицинския дискурс и конструиран чрез съвместното функциониране на съдебната и психиатричната институция.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Агамбен, Д. (2004) *Ното Sacer*. София: Критика и хуманизъм.
- Арент, Х. (1997) *Човешката ситуация*. София: Критика и хуманизъм.
- Бекария, Ч. (1993) *За престъпленията и наказанията*. Варна: ТедИна.
- Бентам, И. (1867) Основные начала уголовного кодекса, В: *Избранные сочинения*, Т. 1. Москва: СПб .
- Вебер, М. *Социология на правото*. Непубликуван превод.
- Голдберг, Д., Бенджамин, С., Ф. Крийд. (1999) *Психиатрия в медицинската практика*. София: Българска психиатрична асоциация, Фондация Невронауки и поведение
- Гарофало, Р. (1885) *Криминология или учение за престъплението, неговите причини и мерки за репресия*. София.
- Долапчиев, Н. (1994) *Наказателно право*. София: Издателство на БАН.
- Дюркейм, Е. (1999) *Самоубийството. Социологическо изследване*. София: Женифер – Хикс.
- (2005) *Закон за здравето*. София: Сиби.
- Закон за изпълнение на наказанията*. (2005) София: Сиби.
- Кангилем, Ж. (1994) *Нормално и патологично*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

- Канушев, М. (2008) *Социалното конструиране на девиантния субект*. София: Критика и хуманизъм.
- Канушев, М. (2015) *Историческа социология на наказателните политики в България. Том I. Престъпление и наказание в националната държава*. София: НБУ.
- Ломброзо, Ч. (1999) *Престъпникът. Криминална типология*. София: Екстрем.
- (2003) *Международна класификация на болестите – 10-та ревизия, Глава V, Категории F00 – F99, Психически и поведенчески разстройства, Клинични описания и диагностични указания*. София: Национален център по обществено здраве, Българска психиатрична асоциация.
- (2005) *Наказателен кодекс*. София: Снела.
- (2005) *Наказателно-процесуален кодекс*. София: Снела
- Ненов, И. (1990) *Наказателно право на България*. София: Наука и изкуство
- Обвинителен акт по наказателно дело №197 от 2007 г. на Пернишкия районен съд.*
- Павлов, С. (1989) *Наказателен процес на България*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Паликарски, М. (1992) *Наказателно-изпълнително право на България*. София: Легакон
- Постел, Ж. (2000) *Речник по психиатрия и клинична психопатология*. Плевен: ЕА.
- (1993-2005) *Престъпления и осъдени лица*. София: НСИ
- Съдебно-психиатрична експертиза по наказателно дело №197 от 2007 г. на Пернишкия районен съд.*
- (2005) *Съдебна практика в България. Т. 1-2*. София: Наука и изкуство.
- Торбов, Ц. (1992) *История и теория на правото*. София: БАН.
- Фотев, Г. (съст.). (2005). *Социология на отклоняващото се поведение*. София: Просвета.
- Фройд, З. (1990) *Въведение в психоанализата*. София: Наука и изкуство.
- Фуко, М. (1996) *История на лудостта в класическата епоха*. Плевен: ЕА.
- Фуко, М. (1997) *Власт*. София: Критика и хуманизъм.
- Фуко, М. (1998) *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Фуко, М. (2000) *Аномалните. Цикъл лекции в Колеж дьо Франс, 1974-1975*. София: ЛИК.
- Фуко, М. (2006) *Душевна болест и психология*. София: Критика и хуманизъм.
- Ясперс, К. (1997) *Общая психопатология*. Москва: Практика.